ERMENİ AYDINLARI SIRASINDAN TÜRK ALEYHTARI KADROLARININ HAZIRLANMASI

Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU (İlmi İşçi)

Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Bakü-AZERBAYCAN

Tlf.: (ev) 0099412-4299796, (cep) 0099455-7151847, e-posta; alishamil@yahoo.com, alishamil@mail.az

ÖZET

Türk-Ermeni ilişkilerinin uzun bir geçmişi var. Aynı bölgede yaşamaları kültürlerinde bir ortaklık da yaratmıştır. İster doğal tabiatta, ister cemiyette baş veren acıları da birlikte bölüşmüşlerdir. XIX. yüzyılın sonlarında birlikte yayamda çatlak baş vermiştir. Bunun sebebi dış güçlerin Osmanlı Devleti'ni çöktürmek ve tarih sahnesinden silmek isteği idi.

Savaşlarla Osmanlı Devleti'ni çöktüremeyeceklerini iyice anlayan sömürgeciler içten onu yıpratmak için uzum müddetli plan hazırladılar. Bu planın en mühim bir hissesi de halklar arasında nifak salmak, halkları devlete karşı ayaklandırmak idi. Bundan iyice yararlanan Rusya, Osmanlı topraklarını işgal etmekle sınırlarını güneye doğru genişlendiriyordu. Hıristiyan devletlerinin birçoğu Ermenilere destek olmak adı altında planlı iş görüyor, Osmanlıya ağır darbeler vuruyorlardı.

Bir taraftan Osmanlı Devleti'nden göçürdüğü Ermenileri sınıra yakın bölgede yerleştirerek onlara oyuncak devlet yaratmayı planlıyor, o birin taraftan da onun planlarını hayata geçirecek kadrolar hazırlıyordu. Rusya üniversitelerine ve ordusuna çoklu Ermeni genci alınıyor, onlar sonradan devlet memurları, bürokratlar sırasına atanıyordu.

Türk-Ermeni ilişkilerinin çatlak vermesinde Rusya okullarını bitirmiş Ermeni gençlerinin çoğunun özel rolü olmuştur. İlk bakışta şu aydınlar milletini gerilikten kurtarmaya çaba gösteriyordu. Aslında ise onların yüzde iyi gözüken maksatlarının arkasında Rusya yetkililerinin kötü emelleri duruyordu.

Yüzyıllar boyu Ermeni toplantılarında âşıklar Türkçe okurlardı. Kaynaklar 300'den fazla Ermeni aşığının Türkçe şiir söylediklerini haber veriyor. Âşıklar Türkçe halk hikâyeleri söyleyende, şarkılar, maniler okuyanda Ermenilerin çocukları, ihtiyarları bile gözyaşlarını tutamıyorlardı.

Rusya yetkilileri Türk dilini, Türk kültürünü Ermenilere unutturmak için Ermeni aydınlarını görevlendiriyor. Hacatur Abovyan Türk âşık şiiri tarzında Ermenice cinaslı şiirler yazıyor. Onlarla yazar tarihi konuda eserler yazmaya görevlendiriliyor. Ermeni dilinde gazete, dergi ve kitap yayınını destekliyor.

Şunlar da Ermenilerde şuuraltı bir Türk düşmanlığı fikri oluşturuyor. Böylece Ermeni milliyetçilerinin yanlış ideolojisi formalaşmaya başlatılıyor.

Bildiride XIX. yüzyılda Rusya'nın Ermeni aydınlarını millî tarihlerini, kültürlerini araştırmak ve tebliğ etmek adı altında nasıl Türk aleyhtarı olduklarından söz açılıyor.

GİRİŞ

Ermeni tarihçilerinden Miladi V. yüzyılda yaşamış Pavstov Buzand, Agatangeğas, Movses Horanasi, Goryun, Yeğişe, Gazar Parpesi, VII. yüzyılda yaşamış Seboes ve Movsas Gağangatvası, XI. yüzyılda yaşamış Aristokes Lavitvarensi, XIII. yüzyılda yaşamış Girakes Gandzagetsi, XVII. yüzyılda yaşamış Arkel Tabrizi, Simeon Lexasi, Zakari Kanaketsi vb. eserlerinde savaşlardan çok yazmışlardır. Bu savaşlar hakkında bilgileri dikkatle inceledikte bir defa da olsun Türk-Ermeni, Ermeni-Müslüman savaşlarına rastlanılmıyor. Savaşlarda iki taraf gösteriliyor: hücum edenler ve savunanlar. Hücum edenler onlara karşı duranlarla aynı türlü davranıyorlar. Savunanlar arasında bölgede yaşayan halkların hepsinin durumunun aynı olduğu gösteriliyor.

XVIII. yüzyıldan başlayarak Ermeni tarihçilerinin ve yazarlarının eserlerinde büyük savaşlara, mahallî münakaşalara bile millî açıdan yaklaşımlar görüyoruz. Bunun da birinci sebebi günden-güne harbî gücü artan Rusya'nın bölgeyi işgal etmek, Avrupa devletlerinin Osmanlıyı çöktürmek planları ile bağlıdır.

Bunu milliyetçe Ermeni olan tarihçiler de döne-döne tekrarlamışlar. Mesela, Yesai Hasan Calalyanın tarafından kaleme alınan *Alban Ülkesinin Kısa Tarihi (1702-1722)* eseri Ermenice'den çeviren ve onu yayına hazırlayan tarihçi T.İ.Ter-Grikoryan yazıyor: *Karabağ ve Zengezur melikleri (Ermeni ağaları-A.Ş.), aynı zamanda tacirlerin numayendeleri kendi nazarlarını Rusya'ya dikmiştiler. Rusya çarı I. Pyotr Rus ticaret kapitali (sermayesi) için yeni pazarlara, Hindistan'a yol açmak için Doğuya yürümek fikrini götür-koy ediyordu. Zakafkazya (Güney Kafkasya), özellikle onun doğu kısmı çarın bu planlarında az rol oynamıyordu* (Calalyanın Yesai Hasan, 1992:6).

Soru yaranıyor: Neden Ermeni melikleri dikkatlerini Rusya'ya yönetmiştiler?

Kazan'ı, Heşterhan'ı vb. bölgeleri işgal eden Rusya sınırlarını güneye doğru daha da genişlendirmek, Hindistan'a dek giderek İstanbul'u (Konistantinapol'u) kendi başkentine çevirmek istiyordu. Rusya'nın kurduğu bu tuzağı Hindistan'daki ve Avrupa'daki Ermeni ticaret şirketleri, Karabağ melikleri, Ablan katalikosu ve Gürcü çarı da destekliyor, bu işte onlara yardımcı oluyorlardı. T.İ.Ter-Grikoryan küçük ön sözde bu konuyu da aydınlatıyor. O, yazar: *Ganzasar mabedi Karabağ meliklerinin gizli toplantılarının düzenlendiği, I. Pyotra ve onun varislerine mektupların hazırlandığı, isyancıların ve meliklerin harbî kuvvelerinin toplandığı, Rus ordusu ile birlikte harbî ameliyatlarda iştirak planları hazırlama vb. görevleri hazırlamak merkezine çevrilmiştir.*

Harekâta daha gerçekçi karakter vermek maksadı ile Ganzasar katalikosu ve melikleri Aşağı Haçın mukaddes İakov Manastırı'nın başrahibi Vardapet Minas'ın şahsında kendilerinin salahiyetli elçilerini şu mesele ile ilgili Rus hükümeti ile konuşmalara girmek için Petersburg'a gönderiyorlar.

...Her iki taraftan elçiler sık sık gidip geliyorlardı: Petersburg'a meliklerin ve Ganzasar katalikosunun mektupları ve haberleri, Karabağ'a ise çar hükümetinin ruhlandırıcı mektupları çattırılıyordu (Calalyanın Yesai Hasan, 1992:6).

Deli Petro Derbend'e dek gelse de orada duruş getire bilmeyip geri çekildi. Rus yetkilileri anladılar ki, halkın desteği olmadan Ermeni tacirleri, din adamları ve asilzadeleri Rusya'ya yardımcı ola bilmeyecekler. Halk ise yaşamından rahatsız olsa da, mevcut hâkimiyeti sevmese de

onunla komşu olan halkla aynı kaderi paylaşırdı. Aralarında bir kültür, yaşam birliği vardı. Rusya yetkilileri kültür ve yaşam birliğini bozmak için uzum müddetli plan hazırladı. Bu planı hayata geçirecek kadrolar hazırladığına önem verdi.

Soru yarana biler ki, Rusya neden Ermenilere böyle dikkat yetiriyordu? Hamin dönem Kafkasya'da Ermenilerden hem nüfuzca çok olan, hem de yetenekli Hıristiyan Gürcüler de vardı?

Rusya iyice biliyordu ki, Gürcülerin devletçilik geleneği var. Onlar bu gün Rusya ile iş birliği kursalar da yarın güçlenen gibi ondan ayrılacaktır. Ermenilerin ise bölgede devletleri olmadığından Rusya'nın yarattığı devleti kaybetmemek için hiçbir zaman Rusya'dan kopmayacaklar.

Avrupa devletleri Ermenilere diplomatik vasıtalarla yardım ediyorduysa, Rusya bu işi açık hayata geçiriyordu. Rusya ve Avrupa saraylarında Ermenileri din adamları, yerli hâkimiyetten istedikleri payı ala bilmeyenler büyük ihtiramla kabul ediliyor, onlara maddî ve manevî destek veriliyordu. Yesai Hasan Calalyanın, *Alban Ülkesinin Kısa Tarihi (1702-1722)* kitabında bu konuya aydınlık getiren belge gibi değerlidir.

Ermenilerin yerli hükümetten istediği payı alamayan, kendi halkını daha çok sömürmeğe çalışan ağaları ve din rehberleri dış güçlerden yardım istedikleri zamanda Ermeni halkı nasıl yaşıyor ve nasıl düşünüyordu? Bu soruya cevap için başka kaynaklara değil, Ermeni aydınlarının yazdıklarını dikkatinize çattırmaya çalışacağız.

1.ERMENİ HALKININ VE YAZARLARININ TÜRKÇE'DEN YARARLANMA NEDENLERİ

XIX. yüzyıla dek Ermenilerin kullandığı yazı dili *Grabar* olarak adlanıyor. Bu dilde esasen kiliselerde dualar okunuyor, dinî kitaplar yazılıyordu. Bunu da halk iyice anlaya biliyordu. Halkın anlayabileceği dil XIX. yüzyılda formalaştırıldı ki, bu da *Aşhabar* olarak adlanıyor.

Halk zor anlaya bildiği kilise dualarını dinlemektense asan anladıklarI ve duygu sallandıkları âşıkları dinlemeye daha çok heves gösteriyordu. Âşıkların çoğu Türklerdi. Bu Türklerin çoğu Müslüman olsa da, onların sırasında Hıristiyanlığın *Kirikorian* tarikatına mensupları da vardı. Ne yazık ki, son yıllara dek *Kirikorian* inançlı Türkler hakkında araştırılmalar aparılmamıştır.

Buna göre de uzun yıllar *Kirikorian* inançlı Türkler de Ermeni gibi gösterilmiştir. Son yılların araştırmalarında Ermenilik bir millî mensubiyet değil, dinî mensubiyet olduğu fikri söyleniyor ve millî mensubiyet olarak hay olduklarına dair belgeler ortaya koyuluyor.

Ermeniler olarak adlandırılan halkın millî ve dinî mensubiyeti meselesi zamanında yeterince öğrenilmediğinden uzun yıllar ister Ermeni, ister Türk araştırıcıları 300'den fazla Ermeni âşığının Türkçe şiir yazdığını, Türk kültürüne hizmet ettiğini yazmışlar.

Önde söylediğimiz gibi kiliselerde yaygın olan *Grabar*'ı tekçe halk değil, aydınlar da iyice anlayamıyordular. Buna göre de onlar iyi anladıkları Türk dilinden yararlanıyordular. Konunun iyi uzmanı olan Ermeni araştırıcısı Prof. Dr. G. Antonyan, *Nizami ve Ermeni Edebiyatı* adlı eserinde yazıyordu: *XIII. yüzyıldan başlayarak bizim yazarlardan çoğu - Haçatur Ğeçapetsi, Ağtamaretsi, Konistantin Yerzakanetsi, Sayat Nova, Proşyan, Raffi, Tumanyan, Papazyan, İsahakyan, Teryan vb. az çok Nizami yaratıcılığıyla bağlı olmuş, onun mevzularından, suretlerinden istifade etmiş, Azerbaycan halkının bu büyük şairinin ölmez poemalarını (uzun şiirlerini) derinden benimsemişler* (Abbasov İsrafil, 1977:12).

Yine aynı yazar *Edebiyatta Ermeni-Azerbaycan Dostluğu* makalesinde başka bir Ermeni araştırıcısı Y.Torosyan'ın fikrine dayanarak Türk halk hikâyelerinin Ermeniler tarafından bilindiğini gösteriyor ve yazıyor: *Şarkın meşhur nağıl (masal), muhabbet destanı (halk hikayesi) – 'Âşık Gerip', 'Aslı ve Kerem', 'Şah İsmayıl', 'Ferhat ve Şirin', 'Leyli ve Mecnun', kahramanlık motifleri ile zengin olan 'Koroğlu' Fars yahut Türk dillerinden Ermeni diline çevrilmeye, tebdil edilmeye yahut da ki, aynı mazmunda yaranmağa başlanıyor* (Abbasov İsrafil, 1977:13).

Ermenilerin Türk diline, Türk edebiyatına ve kültürüne sevgileri uzun zaman onlarla birlikte yaşamalarına bağlı değildir. Ünlü Ermeni yazarı ve araştırıcısı, yeni Ermeni realist edebiyatının yaratıcısı Haçatur Abovyan şunu böyle anlatıyor: *...şairaneliyi, seslenmesi ve akıcılığı ile Tatar (Türk) dili gramer bakımından bütün diller arasında tek dildir* (Abbasov İsrafil, 1977:13).

Yazar başka bir makalesinde ise şöyle yazıyor: *Bizim yeni dilimizin yarısı Türk ve Fars sözleridir... Onların dili bizim milletin ağzına o kadar tatlı geliyor ki, kendi dillerinde konuşanda böyle atasözlerini, masalları, mani*

ve şarkıları Türkçe deyirler. Yazarın Fars dilinden aldıklarını söylediği sözlerin çoğu da Ermeni diline Türk dili vasıtası ile geçmiştir.

Akademik Hraçya Acaryan ise 1906 yılda *Vağraşabat*'ta yayınlattığı *Yeni Ermeni Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin ön sözünde yazıyor ki, Türk-Tatar dilinin tesiri neticesinde Ermeni dilinin grameri değişmiştir. Yeni *Aşhabar*'a çevrilmiştir.

Akademik M. Abeğyan'ın 1904 yılında *Vağraşabat*'ta yayınlattığı *Halk Nağmeleri* kitabında konuya aydınlık getiren fikirlerle rastlaşıyoruz. O yazıyor: *Elimizde olan muhtelif varyantlarıyla 1700'e yakın dörtlük olmakla görüyoruz ki, bedbahtlıktan dilimiz kafiye bakımından yoksuldur. Aynı ahenkli sözler mahdut miktardadır. Bu sebepten de halk çok zaman kafiye için ancak tanış olduğu Türk diline müracaat ediyor*.

Bütün bunlar bir daha onu gösteriyor ki, Ermeniler zor gücüne Türk dilini öğrenmemiş, Türk kültüründen zor gücüne yararlanmamışlar.

2.TÜRK HALK EDEBİYATININ YAYILMASINDA VE YAYINLANMASINDA ERMENİLERİN ROLÜ

Türk Halk Edebiyatı'nı kendi kültürlerinin bir parçası hesap eden Ermeni yazar ve aydınlarının topladıkları, çevirdikleri ve yayınlattıkları kitaplar hakkında çok yazılmıştır. Araştırıcılar bunun 4 şekilde olduğunu gösteriyorlar:

1. Âşıklardan ve başka söyleyicilerden toplanarak Türk dilinde basılanlar,

2. Toplanmış halk edebiyatının nesir-düz yazısını Ermeni dilinde, şiirleri ise Türk dilinde yayınlattıkları,

3. Toplanmış halk edebiyatının tümünü Ermeni diline çevirip yayınlattıkları,

4.Halk arasında yaygın olan mevzuların yeniden Ermeni dilinde yazılarak yayınlatılması.

Türk halk edebiyatının Ermeniler arasında geniş yayılmasında ozanların, âşıkların, *gusan* ve *yanşakların* rolü büyük olmuştur. Bu konuda Ermeni araştırıcıları da yazmışlar. Mesela, Akademik M. Abeğyan'ın 1931 yılında Yerevan'da yayınlattığı *Gusanlar-Saz Şairleri* makalesinde

yazıyor: *Guzanlar-saz şairleri, âşıklar toylarda (düğün) vb. toplantılarda çoktan okumuşlar ve şimdi de okuyorlar*.

Akademik M. Abeğyanın *çoktan* dediği 10 yıldır mı, 50 yıldır mı, 100 yıldır mı? Buna Levoyan sanki aydınlık getirerek yazıyor: *Öten (XVII.-XVIII.) yüzyıllarda bizim âşıklar Türk dilinde şarkı söylüyor, Türk dilinde şiir yazıyorlardı. Birçok ünlü âşıklarımız var ki, onların Ermeni dilinde hiçbir eseri bile yoktur*.

Konuyu bir az da aydınlatan A. Arşaurin 1941 yılında yayınlattığı makalesinde yazıyor: *Bu fakt onu gösteriyor ki, Türk dili Ermeni halkının ve Ermeni âşıklarının doğma dili olmuştur. Aksi takdirde dinleyenler karşısında muvaffakiyet kazana bilmezdiler ve onların dili dinleyenler için anlaşılmaz olurdu*.

Ermeni tarihini yazan araştırıcılar bile Türk dilinin zenginliğinden, Ermeni kültürüne etkisinden söz açmadan geçemiyorlar. Ünlü Ermeni tarihçisi Leo 1945 yılında Yerevan'da yayınlattığı *Ermeni Tarihi* kitabının 3. cildinde yazıyor: *Âşık kendi masal ve şarkılarının konusunu aldığı hayatın tasviri için Türk dili kullanmış ki, Ermeni halk ağzından daha selis, daha ifadeli ve daha zengindir*.

Onu demek lazımdır ki, Ermeniler XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Türk halk edebiyatının toplanmasında, yayılmasında ve basılmasında hiç de Türklerden az rol oynamamışlar.

Böyle bir kültür yakınlığı ve *sevgi* olan yerde düşmanlık nasıl yarana biliyor? Bu soruya cevabı Ermenilerin toplum yaşadıkları Osmanlı ülkesinden önce diş memleketlerde aramak lazım geliyor.

3.DIŞ MEMLEKETLERDE DÜŞMANLIK YAPACAK KADROLARIN HAZIRLANMASI

Rusya ve Avrupa ülkelerinin güçlenen devletleri Osmanlını çöktürmek için yollar arıyordular. Şu işi görebilecek kadrolar hazırlamak işine para ayırtmaktan geri durmuyorlardı. Şu işi uzun zamanlı planla hayata geçiriyorlardı.

Rusya XVIII. yüzyılın sonlarında çar II. Katerina Ermenilere Ararat Krallığı'nın kurulması hususunda onlara yardım edeceğini söyledi (Arslan Ali, 2005:28). 1816 yılında kadro hazırlamak için Moskova'da *Ermeni Doğu Dilleri Enstitüsü* kuruluyor. Kafkasya'da Ermeni nüfusunu

artırmak için 1828 ve 1829 yıllarında bağlanmış anlaşmayla İran'dan ve Osmanlı ülkesinden Kafkasya'ya Ermenileri getiriyor.

Bilindiği gibi Rusya ile Fransa XVIII. yüzyıl ve Büyük Britanya ile Amerika ise XIX. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ve İran topraklarındaki politikalarını hayata geçirmek maksadıyla bu ülkelerdeki Hıristiyan kişiler, o sıradan Ermeniler üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Fransa'nın XVIII. yüzyıldan itibaren yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri neticesinde ve nihayet Fransa'nın tazyiki ile Katolik cemaati 1831 yılında Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde İngiliz misyonerler 1815 yılından, Amerikalı misyonerler ise 1826 yılından itibaren faaliyete başlamış ve Ermenilerin bir kısmını Protestanlaştırmışlar ve nihayet Büyük Britanya'nın tazyiki ile 1846 yılında Osmanlı topraklarında Protestan Kilisesi kurulmuştu.

Amerikalı misyonerler ilk olarak 1834 yılında Urmiye'ye gelmişler. İngilizler ve Fransızlar da aynı şekilde XIX. yüzyılın ilk on yılından itibaren İran'da misyonerlik faaliyetine başlamışlar.

Dış memleketlerde Ermeni kadrolarının hazırlanması hakkında en ilginç belgeyi yine de Ermeni kaynaklarından alabiliyoruz. Ermeni yazarı Avetik İsakyan şunu böyle anlatıyor: *Çok genç yaşlarımda Avrupa'ya gittim. ...Talebelerin karşısında ırkçılık nazariyesi hakkında nefis basılmış ciltlerle kitaplar vardı. Bunlar büyük ve küçük halklar hakkında düşmanlıkla yazılmış kitaplardı* (Yerevanlı Akber,1975:19).

1828-1829 yıllarında şimdi *Ermenistan* olarak adlandırılan bölgeye İran ve Osmanlıdan 130 bin, sonraki zamanda ise 600 bin Ermeni getiriliyor (Aşırlı Akif, 2005:12). Sonraki yıllarda da bu iş devam ettiriliyor.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra doğuda çıkarlarını artırmak için Büyük Britanya Berlin Kongresi'nde Ermeni konusunu kendi işi adlandırdı. Bununla da Ermeni konusundan büyük devletler şark sömürgeciliğinde istedikleri gibi yararlandılar. Büyük Britanya ve Rusların yardımı ve himayesi ile Ermeni teşkilatlarının kurulması hızlandırıldı. Hınçak Komitesi Kafkasyalı Ermeniler tarafından 1887 yılında İsveç'te kuruldu. Daşnaksütyun Komitesi ise 1890 yılında Kafkasya'da faaliyete başladı. Onların amacı da Osmanlıda faaliyet gösteren Ermeni

derneklerini birleştirerek bir Ermenistan devleti kurmaktı(Uçarol Rifat, 1995:376-377).

Ermeni Komiteleri bu tarihlerde Osmanlı Ermenilerini ayaklanmaları için tahrik etmeye başladılar. Bunun neticesinde 1894'te Bitlis isyanı baş verdi. İsyancıları ve suikastçıları Büyük Britanya, Rusya ve Fransa açıkça destekliyordu. Şunu 1905 yılında Sultan II. Abdülhamit'e edilen saldırıda tutuklananların mahkemesi bir daha ispatladı (Uçarol Rıfat, 1995:378).

Bu da açıkça onu gösteriyor ki, Rusya ve Avrupa devletlerinin 100 yılda hazırladıkları kadrolar ve bu işe koydukları yatırımlar netice verdi. Ermenilerin çoğu düne dek birlikte yaşadıkları halklara düşman gibi bakmağa başladı. Bu da her iki taraftan binlerce insanın ölümüne ve evlerini yitirmesine sebep oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler İtilaf Devletleri'nin yanında yer alarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girdiler. 7 Noyabr (Kasım) 1917 tarihinde Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirdikten sonra Rusya savaştan çekildi. 1918 yılının Ocak ayında Kafkasya Rusya'dan ayrıldı. Önce Kafkasya geçici hükümeti, sonra yerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri kuruldu.

Kaynaklara göre, 1905-1907 ve 1914-1920 yıllarında Ermenilerin eliyle Kafkasya'da öldürülen Türklerin sayısı tahminen 500 bin kişiyi geçti.

SONUÇ

Rusya Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiklerini yeniden ele geçirmek için tarih sahnesine yeni adla çıktı. Sosyal adalet sloganlarıyla halkları aldatarak, binlerce insanı ise kurşunla, açlıkla, sürgünler ve ceza evleri ile mahvederek *Sovyetler Birliği* adlı devlet kurdular. Şu devlet de sözde beraberlikten, halkların kardeşliğinden, söz azatlığından dem vursa da emelde şunların tersini yaptı.

Yaratılmış Ermenistan Cumhuriyeti'nden zaman-zaman yalnız Türk-Müslüman halkları değil, başka halklar da çıkarılmakla orada Ermenilerin çoğunluğuna nail oldular. Açtıkları okul ve üniversitelerde Türk düşmanlığını tebliğ ettiler. Eskiden olanları unutturmak için kurnazcasına davranarak yeni ve sahte tarihler yazdırttılar.

Böylece bin yılın tarihi ve kültürü unutturularak komşu halklarla düşmanlık hissi aşılayan bir sistem yarattılar. Bu sistemin baş elamanları ise Ermeni halkına aydın, yazar, bilim adamı gibi tanıtılan dış güçlere uşaklık yapanlar oldu. Halkını candan seven, hakikati yazan Ermeni aydınları ise kurşuna dizildi, sürgün ve ceza evlerinde mahvedildi.

Tarih 100 yıldan, 200 yıldan ibaret değil. Başta Rusya olmak üzere, Avrupa ve Amerika'nın sömürgecileri Ermenileri ne kadar kışkırtsalar da bunun sonu olmayacak. Onlar zayıfladıkta Ermeniler eski çağlara dönmeye, ötenleri yeniden öğrenmeye mecbur olacaklar.

BİBLİYOGRAFYA

ABBASOV, İsrafil, *Azerbaycan Folkloru XIX Esr Ermeni Menbelerinde*, Bakû 1977.

_____, *Azerbaycan Destanlarının Yayılması ve Tesiri Meselesi*, Bakû 2007.

AKİF, Aşırlı, *Türkün Hocalı Soykırımı*, Bakû 2005.

ARSLAN, Ali, *Kutsal Ermeni Papalığı*, İstanbul 2005.

Ermeni Terrorizmi ve Cinayetleri, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakû 1994.

HESENLİ, Cemil, *Azerbaycan Tarihi (1918-1920)*, Ankara 1998.

HÜSEYİNOĞLU, Ali Şamil, "Azerbaycan'da Gagavuzlarla İlgili Belgeler", *14. KIBATEK Edebiyat Sempozyumu*, Gagavuz Kültürü, 6-10 Ekim 2007, Moldova, Chışınau 2007.

MEMMEDOV, İsrafil, *Sovyet Ermenistanında Azerbaycan Kitabı (1925-859)*, Yerevan 1985.

RAMAZANOV, Yusif, *Azerbaycan Dilinde Yazıp-Yaradan Ermeni Âşıkları*, Bakû 1976.

_____, *XIX. Esr Ermeni Nesrinde Azerbaycan Folkloru Motifleri*, Bakû 1985.

SEYIDOV, Mireli, *Azerbaycan-Ermeni Edebi Alakaları*, Bakû 1976.

_____, *Sayat-Nova*, Bakû 1954.

TARVERDİYEV, Gövher, *Azerbaycan Medeniyeti Ermeni Devri Metbuatında*, Bakû 1985.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995.

YEREVANLI, Akber, *Ermeni-Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Yerevan 1958.

_____, *Azerbaycan-Ermeni Edebi Alakaları*, Yerevan 1968.

_____, *Avetık İsakyan ve Azerbaycan Edebiyatı*, Yerevan 1975.

YESAİ, Hasan, Calalyanın, *Alban Ülkesinin Kısa Tarihi (1702-1722)*, Ermenice'den Çeviren T.İ.Ter-Grikoryan, 1992.